

УДК 339.56.055: 338.432

В. П. Решетило,

д. е. н., професор, завідувач кафедри економічної теорії та міжнародної економіки,
Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
ORCID ID: 0000-0001-7511-7279

І. А. Островський,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки, Харківський
національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
ORCID ID: 0000-0002-7444-2560

Н. В. Можайкіна,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки, Харківський
національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
ORCID ID: 0000-0003-4433-6879

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.12.4

МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ АГРАРНОЮ ПРОДУКЦІЄЮ: СУЧАСНІ ТRENДИ ТА ПРОБЛЕМИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

V. Reshetilo,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Shef of Department of Economic Theory,
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

I. Ostrovskiy,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Economic Theory
and International Economics, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

N. Mozhaikina,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Economic Theory
and International Economics, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

INTERNATIONAL TRADE IN AGRICULTURAL PRODUCTS: CURRENT TRENDS AND PROBLEMS OF FOOD SECURITY IN UKRAINE

У статті розглянуто сучасні тренди виробництва і міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією та їхній вплив на продовольчу безпеку України в умовах світової економічної кризи. Підкреслено актуальність дослідження потенційних зсувів у структурі виробництва, експорту та імпорту сільськогосподарської продукції як головної статті зовнішньоторговельного обороту нашої країни. Наведено напрями збільшення багатофункціонального характеру сільського господарства за сучасних умов. Відзначено неможливість реального оцінювання економічного зростання і підсумків господарської діяльності суб'єктів АПК без урахування соціальних втрат і екологічної ціни такого зростання. Визначено суперечливу єдність, деформації структури попиту та посилення ефектів комплементарності та субституції близьких видів аграрної продукції. Узагальнено основні напрями підвищення ефективності міжнародної торгівлі продукцією агропромислового комплексу України, від успішної реалізації яких залежить розвиток експортного потенціалу держави.

The leading role of agro-industrial exports for our country is gaining the level of national security. Therefore, changes in foreign trade in agricultural products should be based on the fundamental principles of agricultural production and the shifts in the current foreign economic situation.

The purpose of the article is to highlight the main potential trends in the development of international trade in agricultural products of Ukraine against the background of the global economic crisis, taking into account the pandemic COVID-19.

Agriculture must perform several functions: economic, social, environmental, institutional and political. Our country must use a multifunctional approach to agricultural reform on a new systemic basis.

The world market is no longer fully globalized due to the closure of state borders and the restriction of trade. Governments, traders, producers, and households are more likely to make quick, chaotic decisions. This increases uncertainty and risks.

It is very important for government agencies to provide clear signals to agribusiness about promoting exports. The geographical context may manifest itself in the difference in prices for some goods. Some countries have been quarantined by high risks to future foreign tourism revenues. This is how the effect of a double deficit works: domestic solvency and export earnings from the provision of hotel and tourism and related services. The additional macroeconomic negative will manifest itself in the inhibition of the processes of multiplication of autonomous expenditures in the countries of export and import of goods and services.

Fluctuations in oil prices and a pandemic could affect the production and export of industrial crops. You can get a complementary decline in demand for corn from foreign producers of biofuels and livestock.

Meat exports can be affected by expensive raw materials and at the same time increase due to poultry farming. This is how the substitution effect will work.

The movement of foreign investment in the agricultural sector may be a contradictory trend. Foreign investment in agricultural land will grow against the background of the consistent spread of property rights in the land market.

A promising foreign trade trend for Ukraine may be the ecological purity of our agricultural raw materials for further processing in the European Union.

Ключові слова: світова економічна криза, міжнародна торгівля, аграрна продукція, ефекти субституції та комплементарності, експортний потенціал, продовольча безпека.

Key words: global economic crisis, international trade, agricultural products, effects of substitution and complementarity, export potential, food security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Світова економічна криза, яку суттєво прискорила пандемія COVID-19, поширює свій вплив на усіх рівнях економіки. Не оминула вона і міжнародну торгівлю. Статистичні прогнози є невтішними щодо загальних обсягів і асортименту значної кількості виробів. Водночас додаткового поштовху можуть отримати виробництво і збут деяких товарів, насамперед, першої необхідності. Сільськогосподарське виробництво і збут також очікує турбулентний період пристосування до нових умов. Провідна роль агропромислового експорту для нашої країни набуває рівня національної, зокрема, продовольчої безпеки держави. Тому зміни в зовнішній торгівлі аграрною продукцією мають спиратися як на фундаментальні засади галузевого виробництва, так і на зсуви сучасної зов-

нішньоекономічної кон'юнктури. Таким чином, визначення і врахування нових трендів є актуальними та своєчасними.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичним і методичним питанням управління виробництвом і міжнародною торгівлею продукцією АПК в контексті національної економічної безпеки держави у мінливих умовах світових ринків присвятили свої праці І. Вініченко, О. Павленко, Д. Маховський, А. Мазаракі, В. Залізко, Т. Костюк, І. Круп'як, Д. Качан, П. Саблук, О. Шабінський [1—8] і багато інших вітчизняних економістів. Узагальнення європейського досвіду системного, зокрема, багатофункціонального розвитку сільського господарства, знайшли відображення в статтях

І. Івашків, А. Молдован, О. П'янкової, О. Ралко, А. Процаликіної, Т. Петренко, Т. Осташко, О. Чан-хі [9—14]. Нові тренди продовольчої безпеки держави оперативню досліджує А. Ярмач [15]. Але, незважаючи на значну кількість публікацій, питання пристосування агропромислового виробництва і зовнішньої торгівлі до суттєвих змін, насамперед, неекономічного походження, адаптації позитивного європейського досвіду до українських реалій, визначення головних напрямів підвищення ефективності міжнародної торгівлі продукцією агропромислового комплексу України, є актуальними та потребують подальшого розвитку.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є висвітлення головних потенційних трендів розвитку міжнародної торгівлі продукцією АПК України на тлі світової економічної кризи з урахування пандемії COVID-19, визначення зростаючої багатофункціональності сільського господарства, від реалізації якої залежить стан продовольчої безпеки та подальший розвиток економічного потенціалу держави.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Починаючи з 2014 року, агропромисловий комплекс є лідером за обсягами експорту в Україні. Так, 2019 р. його частка склала 44,6 % від загальної суми товарного експорту. Внесок власне сільськогосподарської продукції склав 28,4 %. Очевидна перевага частки товарів рослинного походження (25,8 % порівняно з 2,6 % продукції тваринництва). Складник зернових культур — 19,2 %, тобто 67,6 % від загального показника, а виторг від експорту кукурудзи є найбільшим з усіх зернових [16]. Крім, горіхів, треба відзначити обмежений характер ягід, фруктів та овочів, що підкреслює відставання потужностей із зберігання продукції. А лідерство кукурудзи говорить про потенціал її подальшої переробки, зокрема, промислової. Дуже мала частка готової продукції тваринництва віддзеркалює слабку відповідність наших товарів високим стандартам розвинутих країн.

Велика роль аграрного експорту є значним чинником уваги до нього в контексті забезпечення національної безпеки, включаючи продовольчу безпеку. Відомі приклади поширення вивозу всупереч гарантуванню внутрішнього харчового балансу. Навпаки, в нашій історії є зворотні приклади перепопону експорту під впливом лобювання інтересів внутрішніх трейдерів.

Сільськогосподарське виробництво належить до ресурсномістких галузей, де використовується велика кількість ресурсів, їх кількісний та якісний склад, з одного боку, та рівень віддачі з іншого, визначають величину природно-ресурсного потенціалу в конкретних умовах функціонування кожного суб'єкта господарювання.

Сільське господарство має виконувати декілька функцій, суперечлива єдність яких ускладнює швидкі та одновимірні рішення:

— економічну, що пов'язана з виробництвом продовольчих товарів і сировини для переробки іншими галузями;

— соціальну, що забезпечує продовольчий баланс і продовольчу незалежність держави, сприяє ефективній зайнятості сільського населення та збереженню сільського розселення, соціальну підтримку, зниження бідності й економічний розвиток на сільських територіях, тобто соціоприродну сумісність;

— екологічну, що включає захист навколишнього середовища, мінімальний вплив на клімат, збереження і відтворення родючості ґрунтів, підтримку біорізноманіття й агроландшафтів тощо [8, с. 122];

— інституціональну, що передбачає субординаційну та координаційну взаємодію формальних і неформальних інститутів суспільства;

— політичну, що обумовлює стійкість і стратегування рішень органів влади та управління, наприклад, щодо реформування ринку земель сільськогосподарського призначення.

Отримання концепцією багатофункціонального розвитку офіційного статусу як ключового методу аналізу видів аграрної політики стало розвинутою в документах ООН та закріплення в правових актах європейських та інших країн вона стає підґрунтям подальшого становлення сучасної аграрної системи.

Відомою є низька ефективність нашого аграрного сектору. Наша країна має використати багатофункціональний підхід до реформування сільського господарства на нових системних засадах. У цьому контексті перед вітчизняною наукою і практикою стоять важливі завдання щодо адаптації досвіду західноєвропейських та інших країн до наших умов. Це є невідкладним на тлі негативних соціально-політичних і екологічних процесів, що поширилися в аграрному секторі за підсумками домінування чисто виробничої моделі, що зорієнтована лише на оптимізацію прибутку без урахування неекономічних наслідків.

Усе перелічене констатує загальні вихідні позиції нашого АПК з точки зору виробництва

і зовнішньоторговельних здобутків, а також стратегічного напрямку на багатофункціональність аграрного комплексу.

Драматичні події початку поточного року значним чином вимушують переоцінити стартові умови, врахувати наявні конкурентні переваги та недоліки.

Швидкі зміни в агросекторі, пов'язані з хвилями карантину, не відмінюють того, що цей сегмент бізнес-діяльності постраждає меншою мірою, ніж інші сфери. Попит на продукти харчування є постійним складником біологічного виживання. Проте структура попиту зміниться дуже сильно, що суперечливо вплине на різні елементи агробізнесу.

Світовий ринок унаслідок закриття державних кордонів і обмеження торгівлі перестав бути всебічно глобалізованим. Уряди, трейдери, виробники, домогосподарства частіше приймають швидкі хаотичні рішення. Це посилює невизначеність і ризики.

Цілком імовірні ситуації з ажиотажним підвищенням національних цін на важливі продовольчі товари, не під'ємні для багатьох громадян. У сусідніх країнах покупці цих товарів зіштовхнуться із зниженими цінами у зв'язку з бар'єрами для експорту і підвищеною пропозицією, що стане ударом для агровиробників. Наступного року виробництва країна, що обмежувала експорт, має відчути нестачу продукту, адже аграрії відмовляться від виробництва, не вигідного для них.

Дуже важливим є надання державними структурами чітких сигналів агробізнесу про сприяння експорту продукції тоді, коли приймаються рішення щодо площ і особливо структури посівів. Чутки та заяви про захист національних споживачів і стримування зовнішнього вивозу змушують аграріїв не ризикувати та скорочувати посівні.

Стиснення попиту і відповідно цін на нафту та газ скорочує внутрішні витрати агровиробників. Водночас таке цінове зменшення на світових ринках провокує падіння валютних доходів для багатих експортерів вуглецевих енергоносіїв. Адже країни-нафтодобувачі з Близького Сходу займають провідні позиції в нашому експорті продовольства. Не треба забувати про реекспортні дії наших сусідів, що також підвищувало експортний виторг українських трейдерів.

Логіка ринку така, що скорочення попиту і неможливість реалізації на ринках одних країн провокує збільшення пропозиції та зниження цін на інших міжнародних ринках. Деякі країни-нафтодобувачі отримали за умов каранти-

ну великі ризики щодо майбутніх надходжень від зовнішнього туризму. У підсумку спрацює ефект подвійного дефіциту: внутрішньої платоспроможності та експортних надходжень від надання готельно-туристичних і суміжних послуг. Додатковий макроекономічний негатив проявлятиме себе у гальмуванні процесів мультиплікації автономних витрат у країнах експорту та імпорту товарів і послуг.

Суперечливий аспект — скорочення попиту готельно-ресторанного бізнесу як в середині країни, так і за кордоном. Скорочення споживання цих послуг пов'язано з обмеженнями та труднощами з доходами у громадян за період вимушеного карантину і виготовленням їжі вдома. Попит на дорогі та необов'язкові продукти, які легко замінити в споживанні, може різко впасти, тоді як попит на звичні незамінні продовольчі товари може навіть зрости з відповідним підвищенням цін і валютного виторгу. Крім того, попит на зернові культури (продовольча пшениця, рис, круп'яні) може істотно зрости з міркувань збільшення запасів при очікуванні погіршення ситуації.

Коливання цін на нафту і пандемія можуть вразити виробництво й експорт технічних культур. Насамперед, йдеться про біоетанол і біодизель, для яких потрібні кукурудза і ріпак, тобто статті зростаючого експорту України в минулі роки. Якщо низькі ціни на нафту і газ збережуться, то це негативно вплине на попит і відповідно світові ціни на елементи виробництва біопалива в країнах, що приймають українську сировину.

Ще один тривожний сигнал із світових ринків кукурудзи — очікуване падіння попиту на червоне м'ясо, що спричинить логічне стиснення попиту на кукурудзу як ключовий складник корму для худоби. Таким чином, можна отримати комплементарний спад попиту на провідну експортну зернову культуру нашого аграрного сектору з боку закордонних виробників біопалива та м'яса худоби.

М'ясний експорт може постраждати за рахунок дорогих видів сировини, але зрости завдяки птахівництву як найдешевшої підгалузі. Таким чином, спрацює ефект субституції.

Географічний контекст може проявити себе в різниці цін на технічні культури, коли в країні-імпортері внутрішня ціна підвищиться завдяки дефіциту, а в країні-експортері знизиться завдяки надмірній пропозиції.

Ще одним суперечливим трендом може бути різноспрямований рух іноземних інвестицій в аграрну галузь. Перевагу традиційно надаватимуть відносно висококомеханізованому

виробництву. Водночас інвестиції у землі сільськогосподарського призначення зростають на тлі послідовного поширення прав власності на земельному ринку.

Перспективним зовнішньоторговельним трендом для України може стати екологічна чистота нашої аграрної сировини для подальшої переробки в країнах Євросоюзу. Одна з найважливіших відмінних рис погляду ЄС на продовольчу безпеку — негативне ставлення до виробництва і споживання ГМО-продовольства на своїй території. Подібна позиція не тільки гарантує право кожного індивідуума в ЄС на споживання безпечного для життєдіяльності продовольства, але і заклала міцний фундамент конкурентних переваг. Відкриття ринку землі є потенційною передумовою підвищення можливості промислової переробки нашої аграрної продукції на власній території з перспективою експорту товарів з підвищеною доданою вартістю.

ВИСНОВКИ

Підбиваючи підсумки, треба відзначити так:

1. Велика роль аграрного експорту України є значним чинником уваги до нього в контексті забезпечення національної безпеки, включаючи продовольчу безпеку.

2. Стратегічним напрямом подальшого розвитку є багатофункціональність аграрного комплексу з поєднанням економічної, соціальної, екологічної, політичної та інституціональної складових.

3. Світова економічна криза вимушує переоцінити стартові умови, врахувати наявні конкурентні переваги та недоліки.

4. Світовий ринок унаслідок закриття державних кордонів і обмеження торгівлі перестає бути всебічно глобалізованим. Уряди, трейдери, виробники, домогосподарства частіше приймають швидкі хаотичні рішення. Це посилює невизначеність і ризики.

5. Дуже важливим є надання державними структурами чітких сигналів агробізнесу про сприяння експорту продукції тоді, коли приймаються рішення щодо площі і особливо структури посівів.

6. Логіка ринку така, що скорочення попиту і неможливість реалізації на ринках одних країн провокує збільшення пропозиції та зниження цін на інших міжнародних ринках.

7. Перспективним зовнішньоторговельним трендом для України може стати екологічна чистота нашої аграрної сировини для подаль-

шої переробки, насамперед, у країнах Євросоюзу.

У країн, що максимально виробляють необхідне для забезпечення власного населення продуктами харчування і не дуже залежать від зовнішніх постачань рівень продовольчої безпеки є потенційно високим. Це стосується й України.

Література:

1. Вініченко І.І., Павленко О.С., Маховський Д. В. Вибір стратегій підвищення управління конкурентоздатністю підприємств. *Агросвіт*. 2020. № 11. С. 20—25.

2. Економічна безпека України в умовах глобалізаційних викликів: монографія / за заг. ред. А.А. Мазаракі. К.: КНТЕУ, 2010. 718 с.

3. Залізко В.Д. Теоретико методологічні аспекти функціонування системи економічної безпеки сільських територій України. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького. Серія: Економічні науки*. 2013. С. 104—111.

4. Костюк Т.О. Економічна безпека сільськогосподарства України: сучасний стан та прогноз. *Агросвіт*. 2017. № 17. С. 53—62.

5. Круп'як І.В. Вектори зовнішньої торгівлі держави в умовах сучасних економічних перетворень. *Економіка та управління національним господарством*. Випуск 20.2017. С. 158—162.

6. Качан Д. А. Пріоритетні напрями розвитку ресурсного забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств. *Інноваційна економіка*. 2016. № 3—4 [62]. С. 66—70.

7. Івашків І.М. Зовнішньоторговельна орієнтація АПК України щодо реалізації агропродовольчої продукції на ринках ЄС. *Агросвіт*. 2015. № 19. С. 59—62.

8. Молдаван Л.В. Інституціоналізація концепції багатофункціональності сільськогосподарства: досвід ЄС для України. *Економіка і прогнозування*. 2019. № 4. С. 121—130.

9. Осташко Т.О., Лір В.Е., Венгер В.В., Олефір В.К., Биконя О.С. Зміна традиційних позицій українського експорту. *Економіка і прогнозування*. 2017. № 2. С. 57—74.

10. Проциликіна А.М., Петренко Т.С. Місце України на світовому ринку продукції АПК. *Агросвіт*. 2018. № 11. С. 22—26.

11. П'янкова О.В., Ралко О.С. Зовнішня торгівля України: проблематика структурних змін та пріоритетів. *Економіка і суспільство*. Вип. 5. 2016. С. 65—71.

12. Чан-хі О.С. Зовнішньоторговельні перспективи агропромислового комплексу України

в контексті євроінтеграції. Агросвіт. 2016. № 11. С. 16—21.

13. Саблук П.Т. Стан і напрями розвитку аграрної реформи. Економіка АПК. 2015. № 2. С. 10—17.

14. Шабінський О.В. Управління економічною безпекою аграрних підприємств: теорія, методологія, практика. Харків: Харківський національний технічний університет сільськогосподарства імені Петра Василенка, 2015. 385 с.

15. Ярмач А. Нагодувати всіх і самим з голоду не вмерти. Дзеркало тижня. Україна. 2020. 23 квітня. URL: https://dt.ua/ariculture/nagoduvati-vsih-i-samim-z-golodu-ne-vmerti-345547_.html (дата звернення 5.06.2020).

16. Зовнішня торгівля України товарами у 2019 році / Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.org/uk/express/expr2020/02/15.pdf> (дата звернення 5.06.2020).

References:

1. Vinichenko, I. Pavlenko, O. and Makhovsky, D. (2020), "Selection of strategies for increasing competitiveness management of enterprises", *Agrosvit*, vol. 11, pp. 20—25.

2. Mazaraki, A. A. (2010), *Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh hlobalizatsijnykh vyklykiv* [Economic security of Ukraine in the context of globalization challenges], KNTEU, Kyiv, Ukraine.

3. Zalizko, V.D. (2013), "Theoretical methodological aspects of the functioning of the economic security system of rural areas of Ukraine", *Naukovyj visnyk L'vivs'koho natsional'noho universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolohij imeni S.Z. Hzhys'koho*. — Seriya: *Ekonomichni nauky*, pp. 104—111.

4. Kachan, D.A. (2016), "Priority directions of development of resource support of activity of agricultural enterprises", *Innovatsiyna ekonomika*, vol. 3—4 [62], pp. 66—70.

5. Kostiuk, T. (2017), "Economic safety of Ukraine's agriculture: current status and forecast", *Agrosvit*, vol. 17, pp. 53—62.

6. Krup'iak, I.V. (2017), "Foreign trade vectors of state under current economic transformations", *Ekonomika ta upravlinnia natsional'nyh hospodarstvom*, vol. 20, pp. 158—162.

7. Sabluk, P.T. (2015), "The state and directions of development of agrarian reform", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 10—17.

8. Shabins'kyi, O.V. (2015), *Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu ahrarnykh pidpriemstv: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Management of economic safety of agrarian enterprises: theory,

methodology, practice], *Kharkivs'kyj natsional'nyj tekhnichnyj universytet sil'skoho hospodarstva imeni Petra Vasylenka*, Kharkiv, Ukraine.

9. Ivashkiv, I. (2015), "Foreign orientation to the implementation aic Ukraine agri-food products to the eu markets", *Agrosvit*, vol. 19, pp. 59—62.

10. Moldovan, L. (2019), "Institutionalization of the concept of multiple functionality of agriculture: EU experience for Ukraine", *Ekonomika i prohnozuvannia*, vol. 4, pp. 121—130.

11. Ostashko, T. O. Lir, V. E. Venher, V. V. Olefir V. K. and Bykonja, O. S. (2017), "A change in the traditional items of Ukraine's export", *Ekonomika i prohnozuvannia*, vol. 2, pp. 57—74.

12. Proshchalykina, A. and Petrenko, T. (2018), "Ukraine's place in the world market of agricultural products", *Agrosvit*, vol. 11, pp. 22—26.

13. P'iankova, O.V. and Ralko, O.S. (2016), "Foreign trade of Ukraine: problems of structural changes and priorities", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 5, pp. 65—71.

14. Chan-khi, O. (2016), "Foreign trade perspectives of Ukraine's agro-industrial complex in the context of european integration", *Agrosvit*, vol. 11, pp. 16—21.

15. Yarmak, A. (2020), "Feed everyone and do not starve to death", *Mirror weekly. Ukraine*, [Online], 23 April, available at: https://dt.ua/ariculture/nagoduvati-vsih-i-samim-z-golodu-ne-vmerti-345547_.html (Accessed 05 June 2020).

16. The State Statistics Service of Ukraine (2020), "Foreign trade of Ukraine in goods in 2019", Available at: <https://ukrstat.org/uk/express/expr2020/02/15.pdf> (Accessed 05 June 2020).

Стаття надійшла до редакції 20.06.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73